

KS. DR WOJCIECH GUZEWICZ

Elk

GENEZA AKCJI KATOLICKIEJ I JEJ POWSTAWANIE W DIECEZJI ŁOMŻYŃSKIEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Akcję Katolicką można zdefiniować najogólniej jako „udział świeckich w duszpasterstwie hierarchicznym Kościoła”¹. Tak szeroko rozumiana akcja katolicka istniała od zarania chrześcijaństwa. Wspomina o tym św. Paweł, kiedy dziękuje wielu osobom za pomoc jaką mu świadczyły w jego pracach apostołskich (Fil 4, 3). „Udział świeckich w hierarchicznym apostołstwie Kościoła – stwierdza abp Pizzardo – nigdy nie przestawał działać, aczkolwiek przedstawiał się pod rozmaitymi formami i urzeczywistniał się w miarę, na którą pozwalały możliwości i konieczności danego czasu”².

Geneza Akcji Katolickiej

Zagadnienie Akcji Katolickiej w jej nowoczesnej formie sięga XVIII i XIX wieku i związane jest z rozwojem ruchu katolickiego we Francji, Belgii, Włoszech, Hiszpanii oraz Niemczech. Powolny proces kształtowania się jej modelu rozpoczął się po upadku Państwa Kościelnego. Miała ona zapobiec laicyzującym oddziaływaniom liberalizmu i socjalizmu³.

Ważnym etapem w powstawaniu Akcji Katolickiej było zainteresowanie Kościoła kwestią społeczną za pontyfikatu Piusa IX i Leona XIII. Szczególnie papież Leon XIII kładł duży nacisk na sprawy społeczne. Wyraził to między innymi w encyklice „*Rerum novarum*” z dnia 14 grudnia 1891 r. Pisał w niej: „Wzrost pobożności i obyczajności uważać trzeba za naczelne zadanie i taki trzeba nadać kierunek całemu ruchowi społecznemu (...). I niechaj szczególnie starannie każdy będzie uzbrojony przeciwko błędnym naukom i wszelkiemu zepsuciu (...). Jeżeli podłożem praw socjalnych jest religia, to łatwą jest droga do ustalenia wzajemnych stosunków między zrzeszonymi, by osiągnąć zgodnie

¹ E. Komar, *Istota i cel Akcji Katolickiej*, w: *Pamiętnik II. Tygodnia Katolicko-Społecznego w Tarnowie 1935*, Tarnów 1935, s. 27.

Zob. J. Majka, *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*. Rzym 1986, s. 221nn.; K. Kowalski, *Nadprzyrodzone postawy Akcji Katolickiej*, Poznań 1935, s. 7

³ J. Gawlina, *Historia Akcji Katolickiej we Włoszech*, „Przegląd Katolicki”, 66(1928), nr 32, s. 489; R. Niparko, *Akcja Katolicka*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1989, kol. 227-229.

współzycie i powodzenie”⁴ Opowiadał się przy tym zdecydowanie przeciwko rozwiązywaniu kwestii społecznych drogą walki klas. Motorem życia i rozwoju społecznego powinny być – zdaniem papieża – miłość i sprawiedliwość. W oparciu o te wartości należy doprowadzić do pojednania klas i zatarcia dzielących je różnic, zachowując przy tym nienaruszalność własności prywatnej. W tym celu Leon XIII zachęcał duchowieństwo i wiernych do rozwijania ruchu katolicko-społecznego i podejmowania w jego ramach szerokiej akcji charytatywnej na rzecz robotników. W organizacji tej widział także skuteczne działanie przeciwko polityce antyklerykalnej i środek nacisku na rządy dla pozyskania korzystnej pozycji Kościoła. Poprzez takie działanie papież zmierzał do tego, by katolicy świeccy wraz z duchowieństwem dzielili aspiracje epoki i podjęli zadanie krzewienia zasad chrześcijańskich we wszystkich dziedzinach życia społecznego⁵ Zachęcając katolików świeckich do pracy na polu kościelnym i społecznym, papież podkreślał równocześnie konieczność podporządkowania się dyrektywom Kościoła i to nie tylko w dziedzinie religijnej, ale i w sferze społecznej oraz politycznej. Tym samym wykluczał jakąkolwiek autonomię w ruchu organizacyjnym laikatu⁶

Po raz pierwszy nazwą Akcja Katolicka posłużył się papież Pius X w motu proprio z 18 grudnia 1903 r.⁷ Użył jej także w encyklice „*Il fermo proposito*” z 11 czerwca 1905 r., gdzie w myśl hasła „*Instaurare omnia in Christo*” wyłożył także zasady teologiczne i organizacyjne tego ruchu we Włoszech⁸ We wskazanych wyżej dokumentach określa się Akcję Katolicką jako „całość wszystkich dzieł gorliwości, w których pod przewodnictwem biskupów i duchowieństwa katolicy świeccy pracują w tym celu dla dobra Kościoła, społec-

⁴ *Acta de Léon XIII. Encycliques, Moto Proprio, Bréfs, Allocutions, Actes de Dicastères etc.*, t. 2, Paris (brw), s. 18-71.

⁵ Z. Zieliński, *Papieżstwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, cz. 1, Poznań 1986², s. 250.

⁶ Takie stanowisko Stolicy Apostolskiej doprowadzało do rozdziewięku pomiędzy demokratami akonserwatywnymi kręgami Kurii Rzymskiej. Dotyczyło to między innymi francuskiej organizacji młodzieżowej „*Sillon*”, założonej przez Marca Sangniera, która od 1905 r. zaczęła się przekształcać w stronnictwo polityczne. Podobnie patrzone na chrześcijańsko-demokratyczny ruch ks. Romolo Murriego we Włoszech, który usiłował uniezależnić się od Stolicy Apostolskiej. Tu demokraci, nie mając zrozumienia dla kwestii rzymskiej, dążyli nie tylko do reform społecznych, ale także do udziału katolików w wyborach parlamentarnych i wiążącego się z tym uniezależnienia od hierarchii kościelnej. Następca Leona XIII, papież Pius X, nie zezwolił jednak na utworzenie organizacji katolickiej o charakterze autonomicznym, a w następstwie separatystycznych posunięć zwolenników Murriego rozwiązał 30 lipca 1904 r. Dzieła Kongresów. Zob. M. Żywczyński, *Włochy nowożytne 1796-1945*, Warszawa 1971, s. 219nn.; M. Leszczyński, *Akcja Katolicka w archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego*, Lublin-Pelplin 1996, s. 26nn.

⁷ *Letteres Apostoliques de S. S. Pie X, Encycliques, Moto Proprio, Bréfs, Allocutions, etc.*, t. 1, Paris (brw), s. 108-112.

⁸ *Acta Sanctae Sedis. Ephemerides Romanae a SSMO D. N. Pio PP X, Romae 1904-1905*, vol. 14, s. 741-767.

czeństwa i jednostek, by odnowić w Chrystusie cywilizację chrześcijańską”⁹ Do Akcji Katolickiej weszły wówczas organizacje: Unione Popolare (Zjednoczenie Ludowe), Gioventù Cattolica (Towarzystwo Włoskiej Młodzieży Katolickiej), Unione Economico Sociale (Zjednoczenie Ekonomiczno-Społeczne), Unione Elettorale (Katolickie Zjednoczenie Wyborcze) oraz Unione delle Donne Cattoliche (Katolicki Związek Kobiet Włoskich). Rolę łącznika tych stowarzyszeń pełniła Rada Naczelna Akcji Katolickiej, wyłoniona w 1915 r. z Rady Kierowniczej Zjednoczenia Ludowego¹⁰

Nowe elementy w rozwój zarówno pojęcia, jak i organizacji Akcji Katolickiej wniósł papież Pius XI. W liście z 30 lipca 1928 r. do Steenberg-Engering, przewodniczącej Międzynarodowej Unii Kobiet Katolickich w Hadze, zdefiniował on Akcję Katolicką jako „udział świeckich w hierarchicznym apostołstwie Kościoła dla obrony zasad i moralności oraz rozwijania zdrowej i pożytecznej akcji społecznej pod przewodnictwem hierarchii Kościoła – ponad wszystkimi partiami politycznymi i niezależnie od nich – celem odnowienia życia katolickiego w rodzinie i społeczeństwie”¹¹ Z kolei w encyklice „Ubi arcano” z 23 grudnia 1922 r. i w liście „Quae nobis” z 12 listopada 1928 r. adresowanym do kard. Adolfa Bertrama zawarł on ramy organizacyjne Akcji Katolickiej¹² Według papieża celem organizacji było odnowienie życia katolickiego w rodzinie i w społeczeństwie przez chrystianizację wszystkich dziedzin życia. Podmiotem działania Akcji Katolickiej miały być organizacje, przedmiotem zaś – kształtowanie życia ludzkiego według zasad wiary, najpierw u chrześcijan, a za ich pośrednictwem także u niewierzących. Papież sugerował przy tym, że środki działania należy dostosowywać do sytuacji i możliwości ludzkich, a metodę powinno wyznaczać podporządkowanie się hierarchii i poczucie osobistej odpowiedzialności każdego z członków¹³

Istotnym wydarzeniem w procesie konstituowania się Akcji Katolickiej było utworzenie 30 listopada 1922 r. przez Piusa XI Rady Centralnej dla kierowania działalnością Akcji Katolickiej. Rada ta na czele z kard. Giuseppe Pizado (jako asystentem kościelnym) opracowała nowy statut organizacyjny, który papież zatwierdził 2 października 1923 r. Statut podkreślał ścisłą łączność organizacji z centralą krajową, jednolity ustrój organizacyjny, zależność od hierarchii Kościelnej i apolityczność całego ruchu. Akcja Katolicka miała

F. Machay, *Rozwiązanie sprawy społecznej w ramach Akcji Katolickiej*, Poznań 1931, s. 13n.

¹⁰ L. Civardi, *Podręcznik Akcji Katolickiej*, przekład A. Kicińska, t. 2, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1935, s. 35nn.

¹¹ *List Piusa XI do Steenberg-Engering z 30 lipca 1928 r.*, „La Vie Catholique”, 5(1928), nr 207, s. 23-29.

¹² Por. J. Majka, *Akcja Katolicka w Polsce w XX-leciu międzywojennym*, w: *Verbum Crucis. Kardynałowi Bolesławowi Kominkowi w hołdzie*, red. J. Krucina, Wrocław 1974, s. 64nn.

¹³ K. Jeżyna, *Akcja Katolicka w II Rzeczypospolitej*, Lublin 1996, s. 32; Leszczyński, *Akcja Katolicka*, s. 34nn.

stanowić, poprzez udział w niej katolików świeckich, dopełnienie zadań apostołskich sprawowanych przez hierarchię Kościelną. Ustrój organizacyjny włoskiej Akcji Katolickiej został oparty na czterech stowarzyszeniach stanowych, tzw. kolumnach: mężczyzn, kobiet, młodzieży męskiej i młodzieży żeńskiej. męskich skład stowarzyszeń męskich zaliczono: Włoski Katolicki Związek Mężczyzn, powołany w 1922 r., Towarzystwo Włoskiej Młodzieży Katolickiej i Włoski Katolicki Związek Uniwersytecki, do stowarzyszeń żeńskich weszły Włoskie Katolickie Stowarzyszenie Studentek, Włoska Katolicka Młodzież Żeńska i Katolicki Związek Kobiet Włoskich, tworząc Włoski Katolicki Związek Kobiety. Drugim członem w strukturach organizacyjnych Akcji Katolickiej włoskiej były Instytuty (Rady): Centrala Krajowa, (Giunta Centrale), Centrale Diecezjalne (Giunta Diocesane) i Komitety Parafialne (Consigli Parocchiali), jako komórki kierownicze i koordynujące działalność stowarzyszeń¹⁴ Organizacje te działały w oparciu o własne statuty i regulaminy, w ramach pełnego samorządu i pewnej autonomii. Ze strony kościelnej nad działalnością organizacji czuwali asystenci kościelni¹⁵

Początki Akcji Katolickiej w Polsce

Wraz z ogłoszeniem encykliki „Ubi arcano” i utworzeniem we Włoszech Akcji Katolickiej nastąpiło w Polsce szersze zainteresowanie się tą organizacją¹⁶ Wyrazem tego był zorganizowany w dniach od 29 do 30 sierpnia 1926 r. w Warszawie Zjazd Katolicki, poświęcony w głównej mierze problematyce wychowania młodzieży i odrodzenia życia katolickiego w rodzinie¹⁷ Podjęto na nim między innymi rezolucję w sprawie powołania ogólnopolskiej Ligi Katolickiej¹⁸ i skierowano ją do Episkopatu prosząc, by biskupi „wydali odpo-

¹⁴ *Zasady Akcji Katolickiej we Włoszech*, przekł. Sekretariatu Generalnego Akcji Katolickiej w Warszawie, Warszawa (ok.1927-1928), s. 9nn.

¹⁵ Civarði, *Podręcznik Akcji Katolickiej*, s. 92nn.

¹⁶ Por. A. Mytkowicz, *Akcja Katolicka u podstaw i w praktyce*, Lwów 1929, s. 51. *Księga Pamiątkowa Zjazdu Katolickiego w Warszawie 28-30 VIII 1929*, Warszawa 1929, s. 3-150.

¹⁸ Pierwsza Liga Katolicka powstała już w 1920 r. w Poznaniu. Jej podstawą organizacyjną była parafia, a łącznikiem związkowym diecezja. Liga była zrzeszeniem obojga płci. Nie przewidywała natomiast w swych strukturach organizacyjnych stowarzyszeń jako członków. Miała jedynie popierać ich działalność. Celem Ligi było „szerzenie uświadamiania religijnego i stosowanie zasad katolickich w życiu oraz opiekowanie się sprawą i Akcją Katolicką” Prowadziły do tego środki: zjazdy diecezjalne, wiece parafialne, krzewienie piśmiennictwa i wydawnictw katolickich. Obok archidiecezji gnieźnieńsko -poznańskiej Liga Katolicka funkcjonowała także w innych diecezjach, ale jej działalność była niewielka i efemeryczna. J. Prądzynski, *Liga Katolicka*, „Gazeta Kościelna”, 33(1926), nr 40, s. 457; Mytkowicz, *Akcja Katolicka*, s. 44, 97.

wiednie statuty, które by określały nie tylko cele i sposoby działania Ligi Katolickiej, ale także jej organizację w diecezjach i w całym kraju¹⁹

Zjazd nie poprzestał na ogólnych postulatach, ale wskazał również konkretne drogi realizacji papieskich wskazań w Polsce. Ksiądz Józef Gawlina zaproponował, aby Akcja Katolicka oparła swe struktury organizacyjne na czterech organizacjach stanowych: mężczyzn, kobiet, młodzieży męskiej i żeńskiej, gdyż w ten sposób „pójdzie Polska śladami innych krajów katolickich, których luźna i przygodna akcja katolicka przemieniła się w zwartą organizację, która obecnie z inicjatywy Ojca św. ustaliła się we Włoszech”²⁰

Pierwsze kroki na drodze do praktycznej realizacji tych założeń poczyniono w archidiecezji warszawskiej. Na zorganizowanym w dniu 7 marca 1927 r. w Warszawie kursie instruktorskim Ligi Katolickiej postanowiono przyjęć w archidiecezji włoski model organizacyjny Akcji Katolickiej²¹ W ślad za Warszawą poszły inne diecezje. W wielu parafiach archidiecezji powoływano cztery stowarzyszenia stanowe jako podstawę Ligi Katolickiej. Do Ligi włączono także istniejące już wcześniej organizacje. W celu spopularyzowania idei Akcji Katolickiej na gruncie polskim przetłumaczono także książkę pt.: „Zasady Akcji Katolickiej we Włoszech”²²

Nie wszędzie jednak w kraju przyjęto wzorzec włoskiej Akcji Katolickiej. W wielu diecezjach, zwłaszcza tam, gdzie funkcjonowały Ligi typu poznańskiego, nie wprowadzano nowych form organizacyjnych²³ Toczyły się też liczne dyskusje wokół tej kwestii. W 1927 r. Episkopat postanowił utworzyć Konferencję Kierowników Diecezjalnych Lig Katolickich (istniały bowiem różnorodne ośrodki Ligi Katolickiej), ale ta uchwała Episkopatu nie została zrealizowana²⁴ Tym samym nie istniał w Polsce całkowity jednolity i zwarty ruch religijno-społeczny. Ksiądz A. Mytkowicz stwierdza, że każda diecezja ustanawiała dla zakładanych Lig osobne statuty, a przyjęła się tylko wspólna nazwa – „Liga Katolicka”²⁵

Kolejnym etapem w procesie organizowania Akcji Katolickiej na terenie Polski było utworzenie we wrześniu 1928 r. Komisji Episkopatu do spraw Akcji Katolickiej. W jej skład weszli: kard. A. Hlond – jako przewodniczący, kard. A. Kakowski, abp A. S. Sapięha, abp A. Szeptycki, bp J. Kocyłowski,

¹⁹ *Księga Pamiątkowa Zjazdu Katolickiego w Warszawie 28-30 VIII 1929*, s. 148.

²⁰ J. Gawlina, *Organizacja katolicka na terenie rodzin, parafii i diecezji*, w: *Księga Pamiątkowa Zjazdu Katolickiego w Warszawie 28 – 30 VIII 1926*, Warszawa 1926, s. 142-147; Leszczyński, *Akcja Katolicka*, s. 49n.

²¹ Zob. *Kurs instruktorski Ligi Katolickiej w Warszawie*, Warszawa 1927. Leszczyński, *Akcja Katolicka*, s. 50.

J. Gawlina, *Akcja Katolicka a Polska*, „Przewodnik Katolicki”, 66(1928), nr 32, s. 504nn.

²⁴ S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992, s. 517.

Mytkowicz, *Akcja Katolicka*, s. 51nn.

bp T. F. Kubina, oraz bp L. Wetmański²⁶ Już na początku stycznia 1929 r. komisja ta przygotowała tymczasowy projekt ustroju Akcji Katolickiej, oparty w dużej mierze na statutach opracowanych przez ks. S. Adamskiego. Prace nad utworzeniem Akcji Katolickiej w Polsce przyspieszył list kard. P. Gaspariego z dnia 10 kwietnia 1929 r. do kard. A. Hlonda, w którym Sekretarz Stanu podkreślił rolę i konieczność tworzenia organizacji katolickich, w tym Akcji Katolickiej²⁷ W tej sytuacji najbliższa Konferencja Episkopatu Polski odbywająca się 28-30 kwietnia 1929 r. w Poznaniu postanowiła utworzyć Akcję Katolicką typu centralistycznego, opierając ją na statucie konstytucyjnym, jednolitym dla całego kraju. Od listopada 1929 r. prace nad projektem statutu Akcji Katolickiej prowadził ks. S. Adamski, który został także kierownikiem Centrum Akcji Katolickiej w Poznaniu. Opracowany przez niego projekt statutu Akcji Katolickiej nie został zaakceptowany przez Komisję Episkopatu do spraw Akcji Katolickiej. Komisja ta przedstawiła swój własny projekt, który po zaopiniowaniu przez poszczególnych ordynariuszy został przesłany za pośrednictwem nuncjusza F. Marmaggiego do Stolicy Apostolskiej. Papież Pius XI zatwierdził go 27 listopada 1930 r. jako Statut Akcji Katolickiej w Polsce²⁸ Warto dodać, iż był to jedyny, poza Włochami, statut krajowy zatwierdzony przez papieża²⁹

Zgodnie z poleceniem Komisji Prawnej Episkopatu kard. A. Hlond erygował 24 listopada 1930 r. Naczelny Instytut Akcji Katolickiej (NIAK) w Poznaniu. Pierwszym dyrektorem Akcji Katolickiej w Polsce został ks. dr Stanisław Bross (1930-1938), prezesem hrabia Adolf Bniński (1930-1938), a asystentem kościelnym bp Walenty Dymek. W ten sposób dokonano oficjalnej inauguracji Akcji Katolickiej w Polsce³⁰ Patronem Akcji Katolickiej obrano św. Wojciecha, a główną doroczną uroczystość wyznaczono na święto Chrystusa Króla. Centralnym organem prasowym Akcji Katolickiej w Polsce stał się ukazujący się od stycznia 1931 r. miesięcznik „Ruch Katolicki”³¹

W latach 1930-1933 ordynariusze poszczególnych diecezji powoływali diecezjalne instytuty Akcji Katolickiej, z wyjątkiem archidiecezji warszawskiej i diecezji śląskiej, gdzie powstały tylko jej sekretariaty.³² W diecezji śląskiej

²⁶ W Zdaniewicz, *Akcja Katolicka*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981, s. 421.

²⁷ Wilk, *Episkopat Kościoła*, s. 518.

²⁸ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG) Archiwum Prymasa Polski I (APP I), sygn. 9, Majątek kościelny 1917-1937, k. 5; *Statut Konstytucyjny i regulaminy Akcji Katolickiej w Polsce*, Poznań 1930.

²⁹ Zdaniewicz, *Akcja Katolicka*, s. 422; Wilk, *Episkopat Kościoła*, s. 528.

³⁰ Jeżyna, *Akcja Katolicka*, s. 38.

³¹ Niparko, *Akcja Katolicka*, kol. 227-229.

³² R. Bender, *Katolicka myśl i działalność w Polsce w XIX i XX wieku. (Stan badań)*, Lublin 1987, s. 58.

zadania Akcji Katolickiej pełniła tzw. Misja Wewnętrzna, utworzona z organizacji pomocniczych.³³

Ogólne sformułowania statutu konstytucyjnego pozwalały na swobodną interpretację dotyczącą przynależności do Akcji Katolickiej już istniejących związków i stowarzyszeń. Episkopat Polski urzędowo uznał tylko dwie organizacje: Związek Młodzieży Polskiej oraz Zjednoczenie Związków Katolickich Polek za wchodzące bez zastrzeżeń do Akcji Katolickiej. Ta dowolność interpretacji ogólnych sformułowań statutu zaznaczyła się różnorodnością stowarzyszeń przyjmowanych do Akcji Katolickiej. Kryterium ich zaszeregowania stanowiła decyzja ordynariusza potwierdzająca więź organizacyjną i statutową z władzami kościelnymi³⁴. Jedynie w archidiecezji warszawskiej organizacja Akcji Katolickiej oparta została na czterech stowarzyszeniach stanowych, podobnie jak we Włoszech³⁵.

Brak jednolitych zasad organizacyjnych znacznie utrudniał rozwój Akcji Katolickiej w Polsce. W niektórych diecezjach dochodziło nawet do sporów pomiędzy DIAK a organizacjami należącymi do Akcji Katolickiej z powodu nieuregulowanych stosunków prawnych. Związki uchylały się od współpracy z oficjalnymi organami Akcji Katolickiej, wzbraniały się przed realizacją ich dyrektyw, nie składały sprawozdań, zasłaniając się bezpośrednią zależnością od ordynariusza³⁶. W związku z tym Konferencja Episkopatu Polski 17 lutego 1932 r. postanowiła zaprowadzić jednolitą strukturę organizacyjną Akcji Katolickiej w poszczególnych diecezjach. W tym celu zlecono Komisji Episkopatu do spraw Akcji Katolickiej opracowanie statutów dla organizacji i regulamin dla asystentów kościelnych³⁷.

Tę trudną sytuację komplikował dodatkowo fakt niekorzystnej ustawy państwowej dotyczącej działalności stowarzyszeń, a wprowadzonej w życie 27 października 1932 r.³⁸ Nowe prawo mocno krępowało aktywność organizacji i związków społecznych, dając państwu szerokie prerogatywy w zakresie nadzoru nad ich działalnością. Prawo to objęło swoim zasięgiem również stowarzyszenia Akcji Katolickiej, a zwłaszcza Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej³⁹. Negocjacje Episkopatu z rządem w sprawie stowarzyszeń katolickich zaowo-

³³ Leszczyński, *Akcja Katolicka*, s. 56.

³⁴ AAG APP I, sygn. 111, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej. Zjazdy i kursy dla dyrektorów diecezjalnych instytutów Akcji Katolickiej 1930-1936, k. 76.
Niparko, *Akcja Katolicka*, kol. 227-229.

³⁶ Jeżyna, *Akcja Katolicka*, s. 36n.

³⁷ Leszczyński, *Akcja Katolicka*, s. 57.

³⁸ DzU RP 1932, nr 94, poz. 808; S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską*, Łomża 1934, s. 275-279; W. Mysłek, *Początki Akcji Katolickiej w Polsce*, „Studia z Dziejów Kościoła Katolickiego”, 2(1962), nr 1-3, s. 50n.

³⁹ AAG APP I, sygn. 111, k. 76.

cowały wydaniem rozporządzenia Rady Ministrów z 28 stycznia 1934 r. „O stowarzyszeniach służących katolickim celom religijnym i wyznaniowym” Ustawa ta umożliwiała swobodny rozwój Akcji Katolickiej w Polsce⁴⁰

Wydarzenie to niewątpliwie przyspieszyło prace nad statutami stowarzyszeń Akcji Katolickiej z uwzględnieniem nowych przepisów państwowych. Zwołany przez NIAK krajowy zjazd kierownictwa Akcji Katolickiej do Krakowa w dniach od 5 do 6 lutego 1934 r. postanowił przeprowadzić unifikację statutów stowarzyszeń wchodzących w skład Akcji Katolickiej⁴¹ Projekty ustaw dla nowych organizacji przygotował kard. A. Hlond i na początku marca 1934 r. przedstawił je Komisji Episkopatu ds. Akcji Katolickiej. Statuty te 8 marca tegoż roku zatwierdziła Komisja Prawna Episkopatu, a cztery miesiące później – 19 czerwca – także Konferencja Episkopatu Polski⁴² W oparciu o te postanowienia powołano wkrótce – nawiązując do modelu włoskiego Akcji Katolickiej – cztery stowarzyszenia, tzw. kolumny. Stanowiły je: Katolicki Związek Mężów (KZM) z siedzibą w Warszawie, Katolicki Związek Kobiet (KZK) w Poznaniu, Katolicki Związek Młodzieży Męskiej (KZMM) i Katolicki Związek Młodzieży Żeńskiej (KZMŻ) z siedzibą w Poznaniu⁴³

Powstawanie Akcji Katolickiej w diecezji łomżyńskiej

Utworzenie Akcji Katolickiej w diecezji łomżyńskiej poprzedziły działania przygotowawcze w latach 1929-1931. Miały one na celu przybliżenie duchowieństwu struktur, programu, metod działania oraz organizacji Akcji Katolickiej. Dokonywało się to między innymi na kongregacjach księży dziekanów, np. na zjeździe w 1929 r. ks. Cz. Rydzewski – profesor z seminarium łomżyńskiego – zapoznał delegatów z genezą i powstaniem akcji społecznej⁴⁴, a 1930 r. ks. W. Chojnowski – proboszcz i dziekan z Augustowa – wygłosił referat na temat zasad funkcjonowania Akcji Katolickiej⁴⁵ Szczególne znaczenie w procesie tworzenia Akcji Katolickiej na terenie diecezji łomżyńskiej miała kongregacja dziekanów z 28 maja 1931 r. Na zaproszenie bpa S. Łukomskiego wzięli w niej udział także członkowie kapituły katedralnej i kolegiackiej, profesorowie seminarium duchownego w Łomży i seminarium mniejszego w Sejnach oraz delegaci duchowieństwa z poszczególnych dekanatów⁴⁶ Zjazd ten dokonał generalnej oceny życia religijnego, pracy duszpasterskiej i katolickiej akcji społecznej w diecezji łomżyńskiej. Przedstawiono aktualny wizeru-

⁴⁰ DzU RP 1934, nr 9, poz. 72; Jeżyna, *Akcja Katolicka*, s. 37.

⁴¹ Zdaniewicz, *Akcja Katolicka*, s. 425.

⁴² Niparko, *Akcja Katolicka*, kol. 227-229.

⁴³ Statuty KSM, KSK, KSMM, KSMŻ, Poznań 1934.

⁴⁴ „Wiadomości Kościelne Diecezji Łomżyńskiej” (WKDŁ), 5(1931), nr 7, s. 150.

⁴⁵ W. Chojnowski, *O zasadach Akcji Katolickiej*, WKDŁ 4(1930), nr 8, s. 205-214.

⁴⁶ „Życie i Praca” (ŻiP), 8(1931), nr 21, s. 3n.

nek osiągnięć i niepowodzeń w tym zakresie oraz ustalono kierunki działania na przyszłość – pod kątem planowanej Akcji Katolickiej. Podkreślano przy tym konieczność zastosowania nowoczesnych sposobów i skutecznych środków oddziaływania na wiernych. Głównym punktem obrad był referat bpa B. Dembka na temat sposobu zaprowadzania Akcji Katolickiej w parafiach. Obok licznych wskazówek praktycznych co do zakładania tego ruchu w parafialnych realiach prelegent przedstawił – po raz pierwszy na forum publicum – regulamin diecezjalnego instytutu Akcji Katolickiej. Na zakończenie obrad podjęto rezolucję o założeniu w diecezji Akcji Katolickiej⁴⁷ W myśl tego postanowienia w wielu miejscach diecezji przystąpiono do agitacji i werbowania członków do nowej organizacji⁴⁸ Potwierdzają to także raporty władz państwowych, które informują w tym czasie o „zintensyfikowaniu akcji duchowieństwa na rzecz Akcji Katolickiej i zaostreniu walki tegoż duchowieństwa ze Związkiem Strzeleckim”⁴⁹ Do najbardziej aktywnych księży na tym polu władze administracyjne zaliczały: ks. J. Krzemińskiego z Ostrołęki, ks. K. Sidorowicza ze Zbójnej, ks. S. Sulińskiego z Rzekunia, ks. J. Choromańskiego z Zaręb Kościelnych oraz ks. W. Krajewskiego z Łomży⁵⁰

Problematyka ruchu stała się także przedmiotem zainteresowania miejscowej prasy katolickiej, zwłaszcza „Życia i Pracy” Od 1929 r. na jej łamach ukazywały się artykuły i komunikaty na temat Akcji Katolickiej. Najczęściej były to przedruki z ogólnopolskich czasopism katolickich, takich jak „Ruch Katolicki”, „Roczniki Katolickie” czy „Przewodnik Katolicki”, bądź też komunikaty kurii biskupiej odnoszące się do organizacji katolickich działających na terenie diecezji⁵¹ Wiele miejsca poświęcały Akcji Katolickiej także „Wiadomości Kościelne Diecezji Łomżyńskiej”, adresowane głównie do duchowieństwa. W 1931 r. ukazały się na łamach tego czasopisma dwa artykuły. Pierwszy, pióra bpa B. Dembka, przybliżał temat organizacji i działalności Akcji Katolickiej⁵², drugi, autorstwa ks. F. Wądołowskiego, dotyczył sposobu oddziaływania na wiernych w organizacjach katolickich⁵³ Czasopismo to drukowało także dokumenty papieskie oraz bieżące komunikaty kurii biskupiej odnoszące się do Akcji Katolickiej⁵⁴

⁴⁷ B. Dembek, *Akcja katolicka, jej program i sposób zaprowadzania jej w parafiach*. WKDŁ 5(1931), nr 7, s. 150-156.

⁴⁸ ŻiP 8(1931), nr 28, s. 5; 8(1931), nr 29, s. 3nn.

⁴⁹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku (WAPB) Urząd wojewódzki Białostocki 1920-1939 [1918-1919] (UWB), sygn. 59, Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne 1931, k. 134.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), sygn. 456, Sprawy osobowe biskupów, s. 354-362.

⁵¹ ŻiP 6(1929) – 12(1925).

Zob. Dembek, *Akcja Katolicka*, s. 150-156.

⁵³ F. Wądołowski, *Nauczanie religii*, WKDŁ 5(1931), nr 7, s. 156-187.

⁵⁴ WKDŁ 5(1931), nr 9, s. 253-277; nr 11, s. 313.

Oficjalnym organem prasowym zarówno Instytutu, jak i stowarzyszeń Akcji Katolickiej w diecezji łomżyńskiej było pismo: „Akcja Katolicka Diecezji Łomżyńskiej” Od 2 numeru z 1936 r. nosiło ono nazwę w podtytule *Periodyczne wydawnictwo organizacyjne*. Miesięcznik ten został zapoczątkowany we wrześniu 1934 r. i ukazywał się nieprzerwanie do września 1939 r. Pismo opracowywał i wydawał DIAK w Łomży. Początkowo redaktorem naczelnym czasopisma był ks. H. Bagiński (1934-1935)⁵⁵, a następnie ks. J. Rogiński (1935-1939)⁵⁶ Periodyk o formacie 23 x 15 cm, nakładzie 1,2 tys. egzemplarzy, przeciętnej objętości 20 stron, w zależności od numeru czarno-białej lub kolorowej szacie graficznej, rozprowadzany był we wszystkich oddziałach Akcji Katolickiej na terenie diecezji w cenie 10-15 gr. za jeden egzemplarz⁵⁷ Poligrafia pisma zajmowała się drukarnia diecezjalna w Łomży. Czasopismo obejmowało cztery działy, poświęcone działalności DIAK, KSM, KSK oraz Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży. Działy te omawiały także specyficzne formy organizacyjne wskazanych wyżej ugrupowań⁵⁸ Począwszy od 8 numeru z 1935 r. zmieniony został nieco układ pisma. Na jego pierwszych szpaltach zamieszczano „najważniejsze zagadnienia chwili” bądź też „wiadomości z zakresu uświadomienia katolickiego”⁵⁹ Były to zazwyczaj artykuły na temat idei, programu, zadań Akcji Katolickiej, a także publikacje dotyczące spraw społecznych, religijnych oraz narodowych. W zamyśle wydawców owe artykuły miały służyć poszczególnym kierownictwom oddziałów jako pomoc w organizowaniu spotkań formacyjnych. Zwykle nie podawano przy artykułach nazwisk redaktorów. Najprawdopodobniej byli nimi członkowie zarządu DIAK, bądź też kapłani pracujący w kurii biskupiej. I tak na przykład w 1936 r. większość akapitów poświęcono problematyce rodzinnej i wychowawczej, a 1938 r. sprawom socjalnym oraz uchwałom I Synodu Plenarnego w Polsce⁶⁰ Było to niewątpliwie związane z wyznaczonym przez Episkopat hasłem na ten rok. Drugą nowością było zamieszczenie w części urzędowej DIAK rubryki *Słowa Pisma Świętego*. Zwykle część ta zawierała fragment Pisma św. oraz dołączony doń komentarz biblijny. Miały one pomóc poszczególnym oddziałom stowarzyszeń w przeprowadzeniu kwadransa ewangelicznego. Układ następnych stron w piśmie zasadniczo się nie zmienił. Dodano tylko nieco większą ilość wiadomości z działalności oddziałów w terenie oraz zamieszczano na końcu gazety, bądź też zaraz po stopce redakcyjnej różnego rodzaju ogłoszenia typu:

⁵⁵ Archiwum Diecezjalne w Łomży (ADŁ) Akta Osobowe (AO), Akta ks. Henryka Bagińskiego, bez sygn. Pismo z 1934 r.

AAP Naczelny Instytut Akcji Katolickiej (NIAK), sygn. 71, DIAK w Łomży 1931-1935, k. 4-6. 13-16, 39-40, 42-43.

⁵⁷ „Akcja Katolicka Diecezji Łomżyńskiej” (AKDŁ), 2(1935), nr 4, s. 4.

⁵⁸ W. Guzewicz, *Duchowienstwo diecezji łomżyńskiej w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2003, s. 251n.; AKDŁ 4(1937), nr 6, s. 114.

⁵⁹ AKDŁ 2(1935), nr 8, s. 1n.

⁶⁰ Zob. AKDŁ 1(1934) – 6(1939).

„Zapłaćcie składkę stowarzyszeniową”, „Do końca stycznia opracować program pracy i ustalić budżet oddziału”, „Prezesie! Prezesko! Druhu, Druhno z Kierownictwa! Albo czytaj zawsze dokładnie dział KSMM i KSMŻ w Akcji Katolickiej, albo natychmiast zrzeknij się swego stanowiska” itp.⁶¹ Najbardziej rozbudowane strony tego pisma zajmowały stowarzyszenia młodzieżowe. Obok informacji związanych z działalnością religijną, organizacyjną, oświatową, sportową i rolniczą podawano tu także kronikę wydarzeń, propozycje wydawnicze, a także teksty wierszy i piosenek religijnych do wykorzystania na spotkaniach organizacyjnych⁶²

Zagadnienia związane z Akcją Katolicką pojawiały się coraz częściej również na konferencjach dekanalnych i spotkaniach kapłańskich. Zasadniczym punktem takich spotkań był referat o Akcji Katolickiej oraz dyskusja na jego temat. Referaty wygłaszali przeważnie księża z dekanatu, wyznaczeni uprzednio przez dziekana⁶³. Działania te miały służyć bliższemu zaznajomieniu księży i wiernych z Akcją Katolicką, która w drugiej połowie 1931 r. weszła w diecezji na drogę pełnej organizacji. Zainaugurował ją list bpa S. Łukomskiego o „Założeniu Akcji Katolickiej w Diecezji Łomżyńskiej”, skierowany do duchowieństwa i wiernych. Pasterz zarysował w nim, w oparciu o wskazania Piusa XI i ustalenia Episkopatu Polski, ogólne zasady ruchu, uzasadniał jego potrzebę oraz wzywał całe społeczeństwo katolickie do czynnego zaangażowania się w planowane dzieło. Zwracał uwagę na potrzebę przygotowania odpowiedniego gruntu dla nowej organizacji poprzez ożywienie istniejących w parafiach stowarzyszeń kościelnych, zwłaszcza Żywego Różańca, Tercjarstwa oraz Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo. Polecał także księżom konieczność wyszukiwania wśród parafian odpowiednich ludzi, szczególnie w sferach inteligencji, do współpracy z Akcją Katolicką⁶⁴

W uroczystość św. Mateusza Apostoła, dnia 21 września 1931 r., bp S. Łukomski, opierając się na statucie konstytucyjnym Akcji Katolickiej w Polsce, erygował Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej w diecezji łomżyńskiej⁶⁵. Zadania Instytutu określał Regulamin Diecezjalnej Akcji Katolickiej, dołączony do dekretu erekcyjnego. Biskup powołał jednocześnie władze Insty-

⁶¹ AKDŁ 2(1935), nr 12, s. 13-15; 3(1935), nr 1, s. 14.

Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944, opr. i red. Z. Zieliński, Lublin 1981, s. 39-40.

„Ruch Katolicki” 2(1932), nr 6, s. 132; „Wiadomości Archidiecezji Wileńskiej” (WAW), 7(1933), nr 15-16, s. 191.

⁶⁴ S. Łukomski, *Założenie Akcji Katolickiej w diecezji łomżyńskiej*, WKDŁ 5(1931), nr 10, s. 295-298

WAPB, UWb, sygn. 59, k. 164; WKDŁ 5(1931), nr 10, s. 298.

tutu. Asystentem kościelnym został mianowany bp B. Dembek, sekretarzem ks. W. Krajewski, a prezesem Sz. Konarski⁶⁶

Wraz z powołaniem Akcji Katolickiej rozpoczęła się systematyczna praca organizacyjna, polegająca głównie na przygotowaniu księży i osób świeckich do formułowania i prowadzenia oddziałów Akcji Katolickiej we wszystkich parafiach diecezji. Odbywało się to najczęściej podczas jednodniowych lub dwudniowych kursów dokształcających, organizowanych przez władze Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej i poszczególnych księży dziekanów⁶⁷ Podczas takich spotkań omawiano przede wszystkim dokumenty papieskie o kwestii społecznej, statuty i regulaminy organizacji oraz podawano praktyczne wskazówki zakładania parafialnych oddziałów Akcji Katolickiej⁶⁸ Wiele miejsca przy tym poświęcano kapłanom. Podkreślano ich wielką rolę i zadania, jakie stoją przed duchowieństwem w procesie tworzenia parafialnych oddziałów Akcji Katolickiej⁶⁹

Księża diecezji łomżyńskiej na ogół pozytywnie odpowiadali na płynące od hierarchii propozycje i zachęty do zaangażowania się w Akcję Katolicką. Wielu nawet kapłanów zapisało się złotymi zgłoskami w tej formie pracy duszpasterskiej, choć stopień aktywności poszczególnych duchownych był niejednakowy⁷⁰ Obok księży zdecydowanie popierających Akcję Katolicką była część księży, która odnosiła się do nowej organizacji z pewnym niedowierzaniem, a nawet niechęcią i wrogością. Niemniej jednak księża ci, choć początkowo sceptycznie podchodzili do Akcji Katolickiej, po upływie czasu widzieli w tej formie życia religijnego skuteczny sposób na integrację i wychowanie społeczeństwa. Świadczy o tym chociażby fakt istnienia pod koniec okresu międzywojennego w każdej prawie parafii oddziałów Akcji Katolickiej⁷¹

⁶⁶ AAP NIAK, sygn. 54, DIAK w Łomży 1931-1935. Pismo bpa B. Dembka do ks. S. Brossa. Łomża 26 XI 1931 r.

⁶⁷ WAPB UWB, sygn. 73, Miesięczne sprawozdania sytuacyjne z zakresu spraw społeczno-politycznych i narodowościowych 1933, k. 143; „Ruch Katolicki”, 2(1932), nr 5, s. 155; 3(1933), nr 4, s. 179n.; 3(1933), nr 11, s. 528; WAW 7(1933), nr 15-16, s. 191.

⁶⁸ AAP NIAK, sygn. 54. Pismo DIAK w Łomży do NIAK w Poznaniu. Łomża 15 VIII 1933 r.; Zob. Dembek, *Akcja Katolicka*, s. 150-156.

⁶⁹ Podczas jednego z takich spotkań w 1930 r. w Łomży, ks. W. Chojnowski – proboszcz Augustowi dziekan z Augustowa – analizując rolę kapłana w ruchu mówił: „[...] Kapłan w Akcji Katolickiej ma pełnić rolę nauczyciela oraz oficera instrukcyjnego. Księża mają szkolić kandydatów, napelniać Duchem Bożym, zapalać do pracy, ale tę pracę prowadzić mają wyłącznie osoby świeckie. Kapłani zobowiązani są tylko do czuwania nad czystością nauki [...]” Chojnowski, *O zasadach Akcji Katolickiej*, s. 205-214.

⁷⁰ Zob. Guzewicz, *Duchowieństwo diecezji łomżyńskiej*, s. 201-207.

⁷¹ Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 II 1907 r.). Łomża 11 II 1999 r.; Wywiad Augustowi ks. Bronisławem Ksepką (ur. 8 X 1909 r.) Suwałki 21 I 2000 r.; Wywiad z ks. Mieczysławem Daniłowiczem (ur. 14 X 1909 r.). Sudzieniczna 20 I 2000 r.

Ważnym etapem na drodze ujednoczenia stowarzyszeń wchodzących w skład Akcji Katolickiej było utworzenie przez DIAK w Łomży w drugiej połowie 1932 r. Katolickiego Związku Mężczyzn oraz Katolickiego Związku Polek⁷² W skład pierwszego z tych związków weszły głównie oddziały Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich i Chrześcijańskich Związków Zawodowych. W 1934 r. liczył on 481 członków i zgrupowany był w 7 oddziałach⁷³ Natomiast Katolicki Związek Kobiet nie oparł się na żadnym z istniejących w diecezji stowarzyszeń katolickich i był tworzony od podstaw. Stąd też jego liczebność i sieć placówek była wyraźnie skromniejsza aniżeli Katolickiego Związku Mężczyzn. Zdążył on założyć w ciągu swego działania (do 31 grudnia 1931 r.) tylko jedną placówkę w Łomży, liczącą 45 osób⁷⁴ Wraz z wyznaczeniem czterech kolumn Akcji Katolickiej związki te zostały inkorporowane i przemianowane na Katolickie Stowarzyszenie Mężów i Katolickie Stowarzyszenie Kobiet. Dwa pozostałe stowarzyszenia, tzw. kolumny Akcji Katolickiej – Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej – zasilone zostały przede wszystkim przez członków Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej. Formalne ukonstytuowanie się stowarzyszeń Akcji Katolickiej w diecezji łomżyńskiej nastąpiło 25 lipca 1934 r., kiedy to bp S. Łukomski zaaprobował listę stowarzyszeń Akcji Katolickiej i przesłał ją do władz wojewódzkich celem zarejestrowania⁷⁵ Akredytację do ogólnopolskiej centrali poszczególne kolumny Akcji Katolickiej (KSM, KSK, KSMM i KSMŻ) uzyskały dnia 28 lipca 1934 r.⁷⁶

Wraz z procesem tworzenia struktur Akcji Katolickiej zaistniał problem organizacji pomocniczych. Warto bowiem pamiętać, iż na terenie diecezji łomżyńskiej działały w dwudziestoleciu międzywojennym różne stowarzyszenia o charakterze religijno-społecznym. Wśród nich największą popularnością cieszyły się: Żywy Różaniec, Tercjarstwo, stowarzyszenia wincentyńskie, Krucjata Eucharystyczna, Papieskie Dzieła Misyjne oraz Sodaliczka Mariańska. W okresie powstawania Akcji Katolickiej organizacje te spełniały w wielu parafiach rolę stowarzyszeń Akcji Katolickiej, przy czym linia podziału na właściwe organizacje Akcji Katolickiej i stowarzyszenia tylko z nią współdziałające nie przebiegała jeszcze wyraźnie. Dopiero w 1934 r., na skutek wprowadzenia przez Episkopat Polski w struktury organizacyjne Akcji Katolickiej

⁷² AAP Katolicki Związek Młodzieży Męskiej (KZMM), sygn. 407. Katolicki Związek Mężów 1934-1939. Statystyka KSM diecezji łomżyńskiej z 1935 r.; „Ruch Katolicki”, 3(1933), nr 4, s. 180.

A. Gawędzki, *Owoce i wskazania dla przeprowadzenia Akcji Katolickiej*, WKDŁ 8(1934), s. 121.

⁷⁴ ADŁ, [Akta różne] [nieuporządkowane], Katolickie Stowarzyszenie Kobiet w Łomży, k. 7-15; „Zjednoczenie”, 2(1934), nr 10, s. 155.

⁷⁵ AKDŁ I(1934), nr 1, s. 4.

⁷⁶ AAP KZMM, sygn. 407. Statystyka KSM diecezji łomżyńskiej z 1935 r.; „Ruch Katolicki”, 3(1933), nr 4, s. 180.

czterech stowarzyszeń stanowych (KSM, KSK, KSMM i KSMŻ) jako jej organizacji zasadniczych, wszystkie inne stowarzyszenia kościelne pozostały faktycznie poza Akcją Katolicką⁷⁷ W związku z zaistniałą sytuacją kwestię organizacji pomocniczych usiłowała rozwiązać „Instrukcja dla pomocniczych stowarzyszeń i dzieł Akcji Katolickiej”, uchwalona przez Episkopat Polski dnia 5 grudnia 1934 r. w Warszawie. W myśl tego dokumentu „Akcja Katolicka (...) powołana jest do ustalania programów i nadawania kierunku zorganizowanej działalności apostołskiej katolików. Nie pomijając żadnej dziedziny życia indywidualnego i zbiorowego, wykonuje swoje zadania przede wszystkim za pomocą należących do niej czterech wspomnianych stowarzyszeń stanowych (...). Mogą jednak i powinny współpracować z nią także organizacje nie należące do właściwej Akcji Katolickiej, o ile pielęgnują szczególne dziedziny apostołstwa lub przygotowują swych członków do tegoż apostołstwa. Współpraca ta polega zasadniczo na tym, że organizacje te, zachowując swój ustrój organizacyjny i swą niezależność w innych dziedzinach, w imię katolickiej zawartości dostosowują swą działalność do ogólnych programów Akcji Katolickiej w kraju, diecezji i parafii”⁷⁸

Zgodnie z Instrukcją do organizacji pomocniczych zaliczano trzy kategorie zrzeszeń: stowarzyszenia i dzieła mające głównie na celu uświęcenie członków (np. Tercjarstwo, Żywy Różaniec, Krucjata Eucharystyczna, sodalicyje), stowarzyszenia i dzieła miłosierdzia chrześcijańskiego (np. Konferencje św. Wincentego á Paulo) oraz stowarzyszenia i dzieła o charakterze społecznym, kulturalnym i zawodowym (np. organizacje inteligencji, ziemiaństwa)⁷⁹ Wszystkie tego typu stowarzyszenia mogły być przyjęte do Akcji Katolickiej przez DIAK za zgodą biskupa miejsca i mieć swych przedstawicieli w Parafialnej (Dekanalnej) Akcji Katolickiej oraz Diecezjalnej Radzie Akcji Katolickiej. Funkcjonowanie takich zrzeszeń w parafii nie zwalniało jednak od obowiązku zakładania czterech stowarzyszeń, tzw. kolumn, gdyż stowarzyszenia pomocnicze – w myśl Instrukcji – „nie zastępują właściwej Akcji Katolickiej”⁸⁰ Instrukcja mówiła także o tym, iż Akcja Katolicka będzie popierać zakładanie i rozwój stowarzyszeń i dzieł miłosierdzia chrześcijańskiego, a członkowie tych organizacji mogą uczestniczyć w odpustach nadanych Akcji Katolickiej⁸¹

Instrukcja o stowarzyszeniach pomocniczych Akcji Katolickiej weszła w życie na terenie diecezji łomżyńskiej z początkiem 1935 r. Do końca okresu

⁷⁷ W. Deptuła, *Akcja Katolicka a organizacje kościelne*, Poznań 1933, s. 12nn.; Leszczyński, *Akcja Katolicka*, s. 171.

⁷⁸ *Instrukcja dla pomocniczych stowarzyszeń i dzieł Akcji Katolickiej*, „Ruch Katolicki”, 5(1935), nr 2, s. 52-54.

⁷⁹ Zdaniewicz, *Akcja Katolicka*, s. 429-431.

⁸⁰ *Instrukcja dla pomocniczych stowarzyszeń*, p. 23; Leszczyński, *Akcja Katolicka*, s. 171n.

⁸¹ *Instrukcja dla pomocniczych stowarzyszeń*, p. 8, 18.

międzywojennego nie ukazał się jednak żaden dokument biskupa ordynariusza określający, które organizacje istniejące w diecezji są dziełami pomocniczymi Akcji Katolickiej, a które do nich nie należą⁸². Mimo braku oficjalnego głosu w tej sprawie w wielu parafiach diecezji takie organizacje jak Żywy Różaniec, Tercjarstwo czy Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia wspomagały Akcję Katolicką, a nawet pełniły jej zadania ogólne, zwłaszcza tam, gdzie nie posiadała ona dobrze rozwiniętej sieci własnych stowarzyszeń bądź też wypracowanych metod działania. Tak było na przykład w parafii Bargłów, gdzie w początkowym okresie tworzenia Akcji Katolickiej jej zadania spełniał Żywy Różaniec i Trzeci Zakon Franciszkański⁸³. Podobnie było w parafii Berźniki⁸⁴, Janówka⁸⁵ oraz Filipów⁸⁶. Niektórzy proboszczowie, odpowiadając w swych sprawozdaniach na pytania Kurii dotyczące form działalności Akcji Katolickiej, wymieniali często Żywy Różaniec, Trzeci Zakon Franciszkański, Krucjatę Eucharystyczną, Papieskie Dzieła Misyjne i kółka ministrantów⁸⁷. Powszechną praktyką w diecezji była także przynależność jednej osoby do kilku organizacji kościelnych. Działo się tak, ponieważ – zdaniem Instytutu – „brakowało wszędzie ludzi wykształconych i zdolnych do prowadzenia zarówno Akcji Katolickiej, jak i innych stowarzyszeń kościelnych”⁸⁸.

Zakończenie

Podsumowując całość spraw dotyczących Akcji Katolickiej, w której tak Stolica Apostolska, jak i cały Episkopat Polski widzieli środek przeciwdziałania laicyzacji oraz innych negatywnych oddziaływań na chrześcijaństwo, należy stwierdzić, że wielką rolę w tworzeniu tej organizacji na terenach Polski (w tym także diecezji łomżyńskiej) odegrało duchowieństwo. Nie jest odkryciem stwierdzenie, że jej rozwój, zwłaszcza na obszarze parafii, zależał przede wszystkim od miejscowego duszpasterza, jego inwencji twórczej oraz stopnia akceptacji tej organizacji. Z pewnością forma jej powołania, tzn. odgórne nakazy biskupa i centralnych władz kościelnych, powodowała, że niektórzy księża z początku dystansowali się od tego rodzaju aktywności. Obserwując jednak jej postępy, ocierając się codziennie o bardzo rozpowszechnioną propagandę, zaczęli coraz bardziej przekonywać się do jej sensowności, widząc w niej po-

⁸² AAP NIAK, sygn. 71, k. 42-43.

⁸³ Archiwum Diecezjalne w Elku (ADE), Akta Parafii (AP) Bargłów 1920-1946, bez sygn., Pismo z 13 VI 1936 r.

⁸⁴ ADE, AP Berźniki 1922-1949, bez sygn., Protokół wizytacji biskupiej z 1936 r.

⁸⁵ ADE, AP Janówka 1920-1947, bez sygn., Pismo ks. J. Kondrackiego z 22 V 1935 r.

⁸⁶ ADE, AP Filipów 1914-1947, bez sygn. Protokół z wizytacji biskupiej z 1936 r.

⁸⁷ AAP NIAK sygn. 71. Sprawozdanie z działalności Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej w Łomży za rok 1935.

AAP NIAK, sygn. 54. Sprawozdanie Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej w Łomży za rok 1934.

zytywne oddziaływanie, przede wszystkim wspaniały sposób integrowania i wychowywania społeczeństwa. Jeśli chodzi o stopień aktywności czy to poszczególnych oddziałów, czy też całej Akcji, trzeba stwierdzić, że nie był on jednolity we wszystkich parafiach; że w niektórych parafiach Akcja Katolicka istniała tylko formalnie, w innych jej działalność sprowadzała się tylko do organizowania akademii papieskich i kilku okazjonalnych spotkań w ciągu roku, niemniej do 1939 r. zaprowadzono ją nieomal w każdym ośrodku duszpasterskim. Działalność Akcji Katolickiej została przerwana wraz z wkroczeniem na ziemię polskie wojsk niemieckich i sowieckich. Niemniej jednak wartości, według których Akcja Katolicka formowała społeczeństwo, pomogły mu przetrwać koszmarne dni okupacji i w warunkach ekstremalnych praktycznie świadczyć o chrześcijaństwie.